Gelenek cahillerin aklıdır.

Diyelim ki “Gecenin en soğuk olduğu an tan ağarmadan hemen öncesidir.” tümcesi bilimsel bir saptamadır. Peki gecenin en soğuk olduğu anın tan ağarmadan hemen öncesi olması ne demektir? Bu soru üzerine, “Gece güneşin batışıyla doğuşu arasındaki falan filan…” diye başlayıp tanımlardan yola çıkarak açıklamaya girişebiliriz. Kendi başına bu söz, bu tür bir açıklama hoştur, ancak başta sözcükler olmak üzere simgeler, tanımlar, mantık kurallarıyla oluşturulan zihni bağlantıların ötesine geçip, bu yoldan elde edilmiş olan sonuçların yaşananla bağlantısı kurulmadan tamamen boştur. Bu boşluk, örneğin biri bir gün sabaha doğru kötü bir rüyayla uyandığında dolmaya başlar. Söz konusu tümce, bilinmesinin ya da ihmal edilmesinin sabaha doğru kötü bir rüyanın ortasında uyanmanın koşulu olduğu bilgidir. Bu bilgi Karadeniz’de başka bir anlama gelir, Akdeniz’de başka; yazın başka bir anlama gelir, kışın başka; sağlık bir insan için farklı bir anlama gelir, hasta bir insan için farklı; ve bazı koşullarda da yaşanana uymaz. Bu tümcenin farklı farklı durumlarda yaşananla bağlantısı kuruldukça, farklı farklı kullanımları görüldükçe, tümcenin salt simgeler arasında ussal bağlantı olmadığı, yaşama ilişkin olduğu fark edilir. Bundan sonra bu tümceyi duyduğunda insanın aklına yalnızca tanımlar ve diğer ussallıklar değil, buna bağlı olan yaşantılar da gelir ve insan daha başka ne gibi durumlarda karşısına çıkacağını, daha ne anlamlara geleceğini merak eder. Bazı bazı geçersiz olsa da, her keresinde farklı bir yaşantıya karşılık gelse de, tek olan (yani bir tümce) çeşit çeşit şeylere (farklı yaşantılara) uyar ve böylece boş bir ifade olmaktan çıkıp bilim insanının bilimsel bilgisi haline gelir. Bir tümcenin formüle edilmesi ya da öğrenilmesinin böyle bir bilgileşme sürecinin başlangıcı olduğunu ve bilgileşme sürecinin bitemeyeceğini fark ettikten sonra o bilgiyi (örneğin yatarken bir battaniye mi, bir yorgan mı ya da sadece bir çarşaf mı örtmek gerektiği konusunda karar verirken) kullanan, bilgileşme süreci bitmeden de onu bilgi haline getirmiş olur: Ancak o bilgi muhtemel anlamlarının fark edilmesi ile sürekli değişmiştir ve değişecektir.

Her bilim dalının sırrı vardır. Bu sır öyle köşe bucak saklanmaz, tam tersine ayan beyandır; ancak açık açık söylendiği halde anlaşılmaz. İnsan önce bu sırrın dile geldiği ifadeyi okur; bu

ifade sırla karşılaşmış ancak henüz sırra ermemiş olana göre, öncelikle düşünsel olarak saptanmıştır, o ifadeden herkes her durumda aynı şeyi anlar, kesindir. Halbuki tüm bilimsel önermeler pratikle ilişkilendirilmediği sürece boştur; pratikle ilişkilendirilen tüm düşünceler için kesinlik ortadan kalkar "ama"lar başlar. Sırrı dile getiren ifadeyle karşılaşmış olan bilim gönüllüsü zamanla bu ifadeye tecrübesine dayalı olarak bir anlam verir; ancak bu anlam tecrübe çeşitlilendikçe durmaksızın değişir; bu durumu fark ettiğinde bunalıp bilim gönüllülüğünü terk edenler de az değildir. Her neyse, zaman geçer ve sonunda çeşit çeşit tecrübelerle aynı tek ifadeyi karşılaştıra karşılaştıra oluşan bir doymuşluk hali sonucunda, bilim gönüllüsü aynı ifadenin farklı farklı anlamlara gelip, farklı farklı durumları açıkladığını fark eder: İfade tektir ancak karşılık geldiği durumlar çeşitlidir. Bu idrake vardıktan sonra, başkalarına da bunu anlatmak ister, herkes bilsin ister ve görür ki nasıl bir bilgelikse ifade edilmek istenen, en iyi tam da varolan biçimde ifade edilir. Ancak ifadenin anlamı diğer sözcüklerle arasındaki mantıksal bağlantılarda değildir; ifade anlamını tecrübelerle bulur; bu tecrübeleri yaşamamış olanlar sırra eremez. Bu istemeden sır sahibi olma durumu, bir gariplik, bir yalnızlık halidir, aşkın türlü türlüsüne kaynaklık eder: Kimi zaman bağır bağır bağırtır, kimi zaman insanı içine kapatıp efkarlandırır.

Gerçek saklanamaz; gerçeğe dair sırlar açık açık söylendiği halde anlaşılamayanlardır. Din için de durum farklı değildir. Alın size "Ben Hakk'ım" («□□□□ □□□») sırrı; söylemesi kolay, şirk diye mahkum etmesi de kolay. Ancak rahatsız edici bir şey yok mu bu ifadede? «Ben» ve «Hakk» ayrı ayrı dile getirilmemiş mi? Salt bir özdeşlik ifadesi olarak alınacaksa niye iki farklı kavram kullanılır? Eğer bir kapsama ilişkisiyse, «Ben» mi «Hakk»ı kapsar, «Hakk» mı «Ben»i kapsar? Solipsizme mi yoracağız bu ifadeyi, panteizme mi, yoksa her ikisini de anlamsızlaştıran başka bir durumun mu ifadesidir?

Bilimi dinden ayıran, bilimin kendisini, tecrübe edilebilenlerle sınırlandırmasıdır. Din hayatta tecrübe edilemeyecek konulara da eğilir; ancak kendisini bunlarla sınırlandırmamıştır. Böylece, tecrübe edilenler hem dinin, hem bilimin konusunu teşkil eder. Dinin tecrübe edilemeyenler konusunda ileri sürdükleriyle tecrübe edilebilenler konusunda söyledikleri bir bütünlük arz etmelidir. Ancak, -dönemlik, gel geç yobaz saplanmışlıklar bir

yana bırakılacak olursa- bilimle aynı toplumdaki insana hitap eden, dolayısıyla bilimle aynı eminliklere dayanmak durumunda olan din, tecrübe edilenler konusunda, sürekli eleştiriye açık olan ve kendini yaşanan koşullara sürekli daha uygun hale getiren bilimle çelişkiye düşmeyecek inançlara dayanır.

Bilginin görme/anlama ufkunu genişlettiğini hepimiz biliyoruz; ancak bir ifade olarak aktarılan bilgi aynı zamanda körleştiricidir. Bu körleşme düşünsel olarak aşılamaz, pratikte tecrübeyle sırra ererek aşılır. Yani, insanın bir ifade olarak bilgiyi edindikten sonra, bunun pratikte ne anlamlara geldiğini görmesi zaman alır. «Cahillik» ile «alimlik» arasındaki fark okumamış ya da okumuş olmaya karşılık gelmez. Okumamış olanlardan bir çok sırra ermiş olanlar çıkabileceği gibi, en yüksek akademik ünvanlara haiz olup, hayat boyu sırra ermemiş, cahil okumuşlar da olabilir. “Hayat üniversitesi” denilen alim yetiştiremez; okumamışlar arasında alimler mucizevi denilebilecek kadar kıttır; onlar da “kendini yetiştirmiş”tir. Okumuşlar arasında ise alimler boldur. Her halükarda, cahil de olsa, alim de olsa bir insan bir insandır; “Biri yarım insan, diğeri bir buçuk insandır.” demek cahilliktir. Alimin, cahili alimden ayırmayan insan sevgisi, samimi olduğunu bilsek, alimlik alametidir.

Bir ucu beyaz, bir ucu siyah olan ve kalan kısmı beyazdan siyaha doğru değişen bir grinin tonları şeridinin bir tarafına bakıp “Burası aydınlık.”, başka bir tarafına bakıp “Burası karanlık.” diyebilsek bile, karanlığın nerede bittiğini aydınlığın nerede başladığını söyleyemeyiz. Alimlik ile cahillik ayrımı biraz daha karmaşık olmakla birlikte buna benzetilebilir. Ayrıca, bir konuda cahil olanın başka konularda da cahil olması gerekmez ya da bir konuda alimse bu her konuda alim olduğu anlamına gelmez. Bu yazıda alimlik cahillik ayrımının bunlar ve benzeri koşullar göz önünde bulundurularak yapıldığını belirtme ihtiyacını duyuyorum.
Cahil akılsız değildir. Cahilin aklı imanından kaynaklanır. Cahilin imanı her konuda ayrı bir düşünceye karşılık gelir; bu düşüncelerin her biri geleneğe dayanır, diğerlerinden bağımsızdır, formülleştirilip bir birine bağlanmamıştır. Cahilin hangi konularda ne kadar akıllı olduğu geleneğinin karşılaştığı koşullara ne denli uygun olduğuna bağlıdır.

Gelenek cahilin aklıdır. Alimleşmeden geleneği terk edip, cahil kafasına göre hareket edenler ya da ne olduğunu bilmeden alimleri taklit edenler bundan genellikle zararlı çıkarlar. Halbuki oturmuş geleneğe uygun hareket eden cahil genellikle rahat eder, kendini güvende hisseder, hatta belli bir mevki ve ciddi miktarda zenginlik elde edebilirler. Alimleşmeden geleneği terk eden aklını yitirmiş olur. Cahil olduğundan dolayı sıkça istismar edilse, hatta ciddi zararlar görse bile, bu aklını yitirmeye yeğ gözükür. Cahillikten kaynaklanan sorunların çözümü geleneği körü körüne terk etmek değil öğrenmedir. Gelenek sabit değildir. Gelenek şu ya da bu vesileyle sık sık terk edilir. Gelenekten kaynaklanan sorunların çoklaşması, gelenek dışına çıkma rastlantısal olmaktan çıkıp arayışa dönüşür. İster rastlantısal olarak olsun, ister arayış sonucu olsun, geleneğin dayattığı davranıştan daha uygun bir davranış ortaya çıktığında mevcut geleneği terk edip bu davranışı benimseyenler artar ve daha uygun olan kısa sürede gelenekleşir.

Cahil alimleştikçe sorgulamadan kabullendiği imanın yerini her fırsatta gözden geçirdiği, eleştirel olarak değerlendirdiği inancı alır; dolayısıyla davranışı gelenekten farklılaşır. Oluşan ve sürekli değişen inancın bu oluşum ve değişiminin her aşamasında peşinen geleneğe üstün olduğu söylenemez. Örneğin, alkol alınmayan bir gelenekten gelen birinin, nerede, ne koşullarla, ne miktarda alkol alınacağını bilen birine öykünüp kafasına göre olduk olmadık koşullarda sarhoş olması ve bir kez sarhoş olduktan sonra daha fazla alkol alıp iyice zıvanadan çıkması mümkündür. On birinci yüzyılda, ahir hayatını keyifli bir emeklilikle geçirirken bu sorun İmam-ı Gazali'yi gelip bulmuş.
devamı>>>